

K VÝZNAMU A SOUVISLOSTEM PŘÍPRAVY DAT PRO DIGITALIZACI RUKOPISŮ

Zdeněk Uhlíř
Národní knihovna ČR

1 Úvod

Program UNESCO Memory of the World a jeho odnož, projekt NK ČR Memoriae Mundi Series Bohemica, mají za cíl uchování a zpřístupnění kulturního dědictví, které je nebo by mohlo být po fyzické stránce ohroženo a jehož působení je do značné míry omezeno na místo (nynějšího) uložení. To znamená, že konečným cílem je přeměna faktického kulturního dědictví, které je pro většinu lidí pouze potenciální, v autentickou civilizační tradici, jež by byla aktuální, živá. Jde tu tedy, obrazně řečeno, o vzkříšení mrtvé kultury, o její zapojení do světového kontextu a její konfrontaci s jinými kulturními tradicemi. Jakkoli na první pohled tu jde o pouhou odbornou a odbornickou práci, tyto programy nakonec směřují k pochopení lidstva jakožto celku: nutný ohled na kulturní oblasti a civilizační okruhy tu má být doplněn jejich překročením. V jistém smyslu se tak jedná o nikdy nekončící, trvalý úkol, který v našem projektu našel své zhmotnění a zosobnění. To však také znamená, že kromě pozitivních výsledků tu vystupují i problémy.

Digitalizace rukopisů se takto totiž zařazuje do celosvětového procesu globalizace, který zdaleka není jednoznačný, ba někdy působí spíše negativně. Projevuje se (zatím) spíše jen v oblasti ekonomiky a techniky, resp. techno-vědy, a v prvoplánově pojaté ideologii otevřené společnosti, zdůrazňující konzumní demokracii a někdy dokonce „konec historie“. Je zřejmé, že zpřístupnění kulturního dědictví v jeho svébytných a leckdy protichůdných či protikladných podobách je poněkud protimluvem. Na druhé straně je však jasné, že tato tendence globalizace je natolik silná, že je nutno se s ní vyrovnat, nikoli ji odmítat. Jde o to, aby se digitalizace rukopisů nestala pouhým zajímavým ukazováním poněkud exotických obrázků. Jako problematičtější a tím i důležitější se tak pravděpodobně jeví v tomto ohledu spíše příprava dat než jejich zpracování, neboť od ní se odvíjí druhý plán, překračující pouhou globalizaci ve smyslu technickém.

To ve svém důsledku znamená, že celkovému smyslu celosvětového zachování a zpřístupnění kulturního dědictví je nutno dodat konkrétní význam a strukturu, jednotlivé dílčí projekty profilovat, nalézt jejich věcné těžiště a metodologické i metodické vůdčí linie. Projektu Memoriae Mundi Series Bohemica se to už alespoň v hrubých rysech podařilo, takže postupně výsledky své práce předává k veřejnému využití a jednotlivé své metodologické a metodické principy k diskusi. Nastala tedy situace, kdy je vhodné a žádoucí prezentovat náš projekt v tomto ohledu jako celek. To je cílem následujících řádků.

2 Elektronicko-digitální zpracování rukopisů

Zpracování rukopisů cestou digitalizace se ve svých počátcích jevílo jako prostředek ochrany nebo prosté evidence či inventarizace. V tomto smyslu jsou vyhotovovány některé CD-R určené pro studovnu NK ČR a takto byl připraven pilotní disk Paměť světa či inventář korespondence Clemense Lothara Václava Metternicha a v nedávné době dokončený inventář arabských rukopisů NK ČR. Již brzy se však projevíly dvě skutečnosti, které ukázaly, že tento elementární přístup nejenom nevyužívá všech možností, které se tu naskýtají, ale že je dokonce v některých případech zavádějící. Vysoká pracovní, časová náročnost přípravy dat už na tomto elementárním stupni vedla k poznání, že v samém základu této práce musí stát víceúčelovost a variabilita; jen tak lze hovořit o efektivitě v přinášení výsledků. A tak vznikly dva CD-ROM (*Antiphonarium Sedlecense* a *Chronicon Concilii Constantiniensis*), které se pokoušely jednak o odborné zpracování, jednak o populární prezentaci, tzn. o monografické zpřístupnění jednotlivých rukopisů. Zde pak vyvstal problém, neboť při použití indexování pouze na základě jednotlivých klíčových slov byla výsledkem informační redundance, informační balast, exformace místo informací, a to zejména v položkách formuláře dotazu vycházejících nikoli z původního textu rukopisů, nýbrž v těch případech, kdy byly přikládány jako popisné termíny zpracovatelem zvnějšku. Vznikla tudíž nutnost přistoupit ke zkoumání vzájemného poměru dat a metadat či informací a metainformací a k řešení jejich sofistikovanějšího vztahu ve výsledném digitálním dokumentu. Tak se vynořil celý nový horizont, který od pouhého prostředku ochrany, evidence a prezentace ukázal k celému novému kontextu zpracovatelské i badatelské práce a k prostředí pro tuto práci.

2.1 Digitální kopie

Základem elektronicko-digitálního zpracování rukopisů je digitální kopie, tzn. uspořádání série obrazů, jež zpřístupňuje sled stránek originálního dokumentu, rukopisu. Lze tu hovořit o jakémsi „lepší mikrofilm“; „lepší“ nikoli snad primárně kvůli vyšší kvalitě zhotovení, ale kvůli snazšímu ovládní při prohlížení. Digitální kopie na tomto stupni je pouhým náhradním nosičem, je tedy přiměřenější považovat ji spíše za reprodukci než za faksimile. Vzhledem k odlišné fyzické povaze originálního a náhradního nosiče se sice u kopie rozšiřují některé uživatelské možnosti (např. zvětšování, kontrastování apod.), avšak na druhé straně některé vlastnosti a rysy originálu zanikají (např. materiál, sestavení knihy ze složek apod., zkratka hmotnost a trojrozměrnost). Originál je tak nahrazen v rozhodující míře, nikoli však beze zbytku. Znamená to, že pro běžné, rutinní použití digitální kopie sice neztratí svou užitečnost, přece však zde konverzí dochází k transformaci: trojrozměrný originál je reprodukován dvojrozměrně. Řečeno jinak, zachovány zůstávají rysy paleografické (resp. filigranologické, jsou-li filigrány nasnímány), zanikají rysy

kodikologické. Digitální kopie umožňuje studium historické a filologické (prostá četba textu), muzikologické (četba not), uměleckohistorické (prohlížení obrazů), paleografické a filigranologické (sledování analyticky elementárních složek vizuálního vjemu), vylučuje však studium z hlediska archeologie knihy (zkoumání knihy jakožto jednotlivého trojrozměrného materiálního, fyzického předmětu - věci a jeho dějin). Jelikož však archeologie knihy směřuje k tomu (alespoň v jistém pojetí a při určitém přístupu), aby se stala základem a jádrem kodikologie, znamená to, že digitalizace rukopisů vede k volbě jiného paradigmatu rukopisného studia. Toto jiné paradigma ovšem nemusí nutně paradigma reprezentované archeologií knihy nahradit, spíše je může alternovat. Již samo systematické pořizování elementárních digitálních kopií vede tedy k otázkám, které mají význam pro teorii, metodologii a metodiku a jejich rozvoj. Důsledkem toho ovšem je, že pouhé pořizování digitálních kopií rukopisů bez pokusů o nějaké jejich další zpracování by bylo činností neúplnou, a tudíž nedostatečnou. V nejlepším případě by pouze konzervovalo nynější stav, ale i to za cenu značného metodologického a metodického regresu. Jakmile se v průběhu práce na projektu Memoriae Mundi Series Bohemica stala tato skutečnost dostatečně zřejmou, přikročili jsme k řešení otázek souvisejících s poskytováním dodatečných informací. Problém se nejprve ukázal v podobě popisných charakteristik, které by digitální kopii doprovázely a jejího uživatele jaksi navigovaly.

2.2 Popisná data

Uvedení dodatečné informace, metainformace, která by odpověděla na otázky vyvolané existencí prosté digitální kopie rukopisu, se jeví nejdříve a nejsnáze v podobě přiřazení popisu k obrazové edici. Tento popis ovšem může existovat v různých formách, které vyjadřují rozdílný náhled na rukopis jakožto objekt. Jako základní rozlišení tu vystupuje soustředění buď na znaky vnější (popis kodikologický), nebo vnitřní (analytický popis bibliografický). Vzhledem k tradičnímu a současnému zaměření většiny rukopisného bádání by se mohlo zdát, že zvolen by měl být popis kodikologický, a to právě proto, že specificky kodikologické rysy na digitální kopii chybějí; takový popis by tedy sloužil jako faktografické doplnění digitální kopie, jako doplnění toho, co na ní fakticky chybí. Jenže tento názor, vyplývající z dosavadní a stávající praxe kodikologie, vůbec není evidentní a zřejmý. Poukazuje na to zdůrazněný rozdíl mezi faktičností a faktografičností. Má-li být faktografie rozvinutím a interpretací faktičnosti, musí z ní vycházet, nikoli ji doplňovat jaksi odjinud. Musíme mít na mysli, že zde nám jde o popis vztahující se k digitální kopii, nikoli k originálu, jak je tomu v případě klasického popisu kodikologického. Poněvadž se část údajů, které přináší kodikologický popis, týká faktických skutečností, jež na digitální kopii explicitně zobrazeny nejsou a nejsou v ní obsaženy ani implicitně, je tu kodikologický popis nepoužitelný: není tu žádný protějšek, podle kterého by bylo možno tento popis kontrolovat a kriticky ověřovat.

Už v tomto stadiu se stává zřejmým, že tu máme co do činění se dvěma navzájem souběžnými paradigmaty, jež nemohou jedno druhé nahradit. Zároveň se ukazuje, že popisná práce související s digitalizací rukopisů musí vykročit za hranice klasické kodikologie a mimo ně.

A tu přichází analytický popis bibliografický, jehož objektem není rukopis jako fyzický předmět, materiální věc, nýbrž jako nosič ideálního předmětu komunikace, sdělení a recepce. Takto pojatý popis se vztahuje k vnitřním znakům, které jsou v úplnosti společné originálu i jeho kopii, je tedy možná stálá kontrola a kritické ověřování, třebaže se většinou bude vztahovat ke skutečnostem v tomto objektu jen implicitně obsaženým, nikoli explicitně vyjádřeným (to se nakonec týká velké většiny literárněhistorických údajů vztahujících se k obsahu rukopisů). Tento popis se tedy staví do kontextu soupisů autorských a zejména textových, anebo, obecněji řečeno, do kontextu speciálních soupisů, nikoli do kontextu fondových katalogů. Nemá být úvodem do studia rukopisu jakožto materiální věci, nýbrž průvodcem ve zkoumání rukopisu jakožto ideálního předmětu, nosiče sdělení a obsahu. Postupně se ukázalo, že tento ideální předmět, přestože není materiální, není ani transparentní, nýbrž výrazně masivní. Tato skutečnost je ovšem zatím rozpracována především ve svých filozofických aspektech, takže pro rukopisná bádání spojená s digitalizací rukopisů představuje spíše teoretickou a metodologickou výzvu než byt' jen relativně uzavřený problém.

Přesto však rozbor problematiky v tomto světle umožňuje již na této rovině některé závěry, jež jsou bezprostředně využitelné pro náš program a které jsme začali i prakticky uskutečňovat, třebaže nikoli zároveň a na téže úrovni. Především se ukázalo, že digitální kopii a bibliografický popis je nutno spojit do jednoho výsledného dokumentu tak, aby byly pokud možno vzájemně přístupné, aby neběžely bez vzájemného propojení. A dále se ukázala potřeba vzájemné koordinace takto vzniklých dokumentů, aby se dodržel základní princip víceúčelovosti a variabilnosti, bez něhož by toto počínání nepřinášelo dostatečně efektivní výsledky. Jde tu o vytvoření komplexního prostředí pro badatelskou práci.

2.3 Virtuální kniha

Spojení digitální kopie rukopisu a jeho bibliografického popisu vedlo za použití jazyka HTML a posléze SGML k vytvoření relativně samostatného dokumentu - virtuální knihy. Je jí možno v základním stupni studovat prostřednictvím webovských prohlížečů, pak ovšem technicky zůstává na úrovni „lepšího mikrofilmu“. Avšak speciální program, v tomto případě ManuFret, již nabízí uživatelský komfort s mnoha různými možnostmi. Aby však virtuální kniha mohla opravdu fungovat, je zapotřebí jakéhosi zjednodušení. A tak vyvstala jako prvořadý problém standardizace; jedině na jejím základě je totiž možno bezchybné zpracování dat a jejich snadné a účinné využívání. Avšak vzhledem k tomu, že data se neseskupují pouze do unifikovaných struktur, nýbrž mají sloužit i k naplňování určité

funkce, která se nachází mimo tyto struktury, šlo tu nejprve o volbu pojetí standardu tak, aby umožňoval vytvářet struktury jejich přenášení a zároveň naplňovat funkce jejich využívání. Z hlediska přípravy dat to znamenalo, že byl vyloučen standard ve smyslu normy, pravidla, protože takový standard je příliš rigidní, vhodný sice pro dokončení prací v pevně vymezené, a tedy uzavřené oblasti, avšak zcela nevhodný pro počínající práci v oblasti, jež se teprve otevírá a je více méně neurčitá, což je právě situace elektronicko-digitálního zpracování rukopisů. Zde by byla naprosto nemožná verifikace správnosti konkrétního formulování standardu, takže by tu vznikalo nebezpečí, že se uzavřou budoucí perspektivní cesty. Tím pochopitelně vznikla další kolize s kodikologií založenou na klasických metodách a postupech, protože ta (snad u vědomí nepevnosti svého paradigmatu) význam pevných pravidel pro popis rukopisů nemálo zdůrazňuje. Zároveň však vznikla i kolize s obecným knihovnictvím, které je při klasické i elektronické katalogizaci založeno na naprosté a důsledné normativnosti.

Po tomto poznání se z hlediska přípravy dat ukázalo jako jediné schůdné řešení pojmut standard jakožto minimální úroveň, která se musí zachovávat a udržovat a kterou je možno ve snaze o víceúčelovost a variabilnost libovolně překračovat. Základem pro takto zvolený standard se stala druhá verze Anglo-amerických katalogizačních pravidel (AACR2), avšak s možností značných arbitrárních přesahů. Teprve odtud se může - už na úrovni uživatelské, nikoli na úrovni pouhé přípravy dat - utvářet standard ve smyslu *communis consensus*, který by měl být základem rozvíjení metod a technik v oblasti přípravy a zpracování dat (tedy posléze i jakési *lex artis*), ovšem už na vyšším stupni. Tady už jde o praktické uplatnění a využití výsledků stávajícího elektronicko-digitálního zpracování rukopisů, což je otázka neurčitěho časového úseku. Bylo tedy nutno vzít v úvahu otázku uživatelských potřeb a požadků a hlouběji ji hierarchizovat především s ohledem na perspektivní směry, které se dnes objevují pouze v latentních náznacích a dosud nenalezly svůj adekvátní a pevný výraz.

2.4 Badatelský kontext

Jakmile bylo jasné, že digitalizace rukopisů výrazně překračuje oblast ochrany fondů a kulturního dědictví vůbec, začalo být také čím dál tím zřejmější, že je nutno důkladně se věnovat problematice zpřístupnění a oproti dosavadním představám jí značně přehodnotit. Přinejmenším bylo jasné, že se začínají měnit a stávat neurčitými hranice mezi bádáním a službami či, jinak řečeno, mezi vědeckou a odbornou prací. Na tomto stupni se to zatím nejeví jako otázka organizační, třebaže i ta se jednou bude muset dostat na pořad dne, ale každopádně se tu ukazuje nutnost nové formulace knihovnické práce v souvislosti se správou a zejména zpřístupňováním rukopisných fondů. V kontextu elektronicko-digitálního zpracování rukopisů zdaleka nepůjde jen o zpřístupňování ve smyslu půjčování identifikovaného a podle pravidel náležitě

popsaného materiálu. Mnohem větší roli než dosud bude muset hrát tvorba, poskytování a zprostředkování dodatečné informace, a to jak v explicitní formě, tak implicitně. Vždyť na této dodatečné informaci se zakládá sám smysl virtuální knihy, z jehož hlubší úrovně vedou spojnice do stále se rozšiřujících okruhů.

Struktura virtuální knihy jakožto dokumentu utvořeného na základě jazyka HTML, resp. nověji SGML, má dvě úrovně: úroveň obecných údajů o rukopisu a stránkovou úroveň. Stránková úroveň - kromě obligatorní foliace či paginace - umožňuje zcela arbitrární volbu položek formuláře dotazu, a tudíž jednoznačně dostává principu variability. Na tomto základě je pak možná ediční a monografická práce s cílem zpřístupnění celku rukopisu nebo jeho jednotlivých částí. Takováto ediční monografie zajisté zdaleka přesahuje dosavadní představy o knihovnické práci, byť by se týkala speciálních či historických fondů. Právě zde se ukazuje potenciální prolínání vědecké a odborné práce, zejména ovšem na úrovni personální a organizační, kde však zůstává ještě mnoho nejasného a nejistého. Ačkoli je tedy tato cesta již dostatečně ověřena (CD-ROM *Antiphonarium Sedlecense* a *Chronicon Concilii Constantiniensis*; CD-R a webový dokument *Legendae sanctorum patronorum Bohemiae*), nelze v tomto směru v dohledné době očekávat výraznější vzrůst, tím méně boom; kromě zmíněných nejasných personálních a organizačních otázek tu hraje roli enormní časová a pracovní náročnost. Nicméně přes všechny tyto zmíněné problémy by nebylo dobré tuto cestu opomíjet. Tady spolu totiž co nejtěsněji souvisejí otázky ochrany, zpřístupnění a využívání, tzn. že zde by mělo být jedno z jader projektu *Memoriae Mundi Series Bohemica*. Nejlepší ochrana rukopisu před jeho opotřebením a případným zánikem je jeho funkční vyloučení z bezprostředního používání a toho se nejlépe dosáhne, jak svědčí všeobecná zkušenost, jeho edičním zpracováním. Pro české prostředí je to velká výzva, protože oproti jiným zemím zde toto zpracování, převážně z důvodů, které bych nazval právě organizačními, zaostává. Výrazným výsledkem je však už to, že nyní jsou pro ni vytvořeny dostatečné technické předpoklady.

Bezprostředně větší význam však má úroveň obecných údajů o rukopisu, do níž spadají popisná data, jak o nich byla řeč výše. Teprve postupem práce na našem projektu v souvislosti s nárůstem počtu těchto popisů jednotlivých rukopisů se v plné míře mohl projevit jejich významový kontext. Zde by se postupně měl důsledně naplňovat požadavek úplného analytického popisu na rozdíl od dosud obvyklého popisu blokového. Výstávají zde sice různé dosud neřešené metodické a technické otázky, nicméně jedna věc je zřejmá: díky postupům při elektronickém zpracování je na tomto místě možné spojení mezi jednotlivými dokumenty, jejich srovnání, a tudíž přechod na vyšší informační úroveň. Tato cesta sice přímo neomezuje bezprostřední využívání originálních dokumentů jako cesta ediční a také monografická, avšak zevrubným a systematicky organizovaným obsahovým zpracováním jednotlivých rukopisů je zaručeno jejich zpřístupnění ve vyšší kvalitě, a tím se snižuje tlak na jejich používání za účelem prostého

zjištění jejich konkrétního obsahu a orientace v něm. I přes větší pracovní a časovou náročnost než při blokovém rozpisu obsahu je tato cesta mnohem snazší než cesta edic a monografií. Ale to vše pouze za podmínky, že vzájemná propustnost analytických bibliografických popisů a jejich srovnání bude možná samotným vyhledáváním bez použití bibliografických popisů jakožto složek jednotlivých elektronicko-digitálních dokumentů, virtuálních knih.

3 Informační systém

Ukazuje se tedy nejenom to, že pro práci na digitalizaci rukopisů nestačí vytváření pouhých jejich obrazových kopií, ale i to, že nedostačuje ani utváření jednotlivých digitálních dokumentů, byť obohacených o bibliografický popis, přinášející dodatečnou informaci. Smysl tohoto počínání je naopak dovršen teprve vybudováním celkového informačního systému, který jednak umožňuje orientaci mezi různými složkami jednotlivých elektronicko-digitálních dokumentů, jednak virtuálně vede mimo celý tento okruh. Teprve vybudováním soustavného a souvislého informačního systému, resp. systémů, vzniká možnost vytvoření komplexního prostředí pro badatelskou práci, v němž jsou diferencovaně propojena data a metadata, informace a metainformace a odkud lze již přímo odvíjet nové poznatky, které jsou pak do tohoto systému zpětně zabudovatelné, avšak i bez toho jsou využitelné ve své implicitní podobě. Teprve spojením digitálních dokumentů a na ně vázaných elektronických informačních systémů se postupně objevuje možnost, jak vypracovat soustavnou metodiku, která by elektronicko-digitální způsob zpracování rukopisů učinila souměřitelným se zpracováním klasickým tak, aby to byly dva souběžné a vzájemně se doplňující postupy.

Při tomto optimismu je ovšem třeba zároveň si uvědomit, že to nebude nikterak jednoduché a jednoznačné. Toto elektronicko-digitální prostředí je totiž možno si již předběžně představit ve stejném rozsahu jako prostředí psané a tištěné knihy společně. Znamená to tudíž, že bude i stejný obsah tohoto prostředí a že jejich odlišnost bude pouze ve způsobu a formě komunikace a recepce? Zdá se, jako by se některé úvahy o konverzi médií a retrokonverzi dat ubíraly tímto směrem. Avšak zdá se také, že ubírat se tímto směrem není příliš nosné, poněvadž se tu nedostává ke slovu několik závažných problémů, které souvisejí s rozlišováním vnějších a vnitřních znaků, originálních a subsidiárních dokumentů, primárních a sekundárních zdrojů. Sumárně se to dá říci tak, že při prostých úvahách o konverzi a retrokonverzi zůstávají neřešeny otázky vztahu paradigmatu a jednotlivých pravidel, jejich souhlasnosti a rozpornosti. Akcentován je standard právě v rovině pravidel (tj. normy), nikoli paradigmatu (tj. minimální úroveň), a to, jak jsme již viděli, vede do slepé uličky.

Z toho tudíž plyne, že celý dosah a význam informačního systému, shrnujícího elektronicko-digitální zpracování rukopisů nemůžeme zatím v plné míře posoudit, jakkoli už můžeme leccos říci o jeho základech. To znamená, že by bylo nyní krajně nevhodné a zavádějící pokoušet se

formulovat pevná pravidla jeho utváření a jednoznačné normy přípravy jednotlivých záznamů databáze organizované tímto informačním systémem. Spíše tu lze hovořit jen o jakýchsi základních liniích, sémantických aspektech a horizontech. I zde je základním požadavkem důsledně dodržovat princip víceúčelovosti a variabilnosti tak, aby bylo možno vyhnout se případné slepé uličce. Je tady nutno předpokládat oborové prolínání a vytváření různých interdisciplinárních postupů.

Pokud jsme mluvili o sémantických aspektech a horizontech, znamená to, že informační systémy vztahující se k elektronicko-digitálnímu zpracování rukopisů je nutno nějakým způsobem odstupňovat. Toto odstupňování by mělo vycházet ze vzrůstajícího podílu metadat a metainformací a zohledňovat různou míru využití primárních (prameny) a sekundárních (literatura) zdrojů při komplexně chápané přípravě dat. Různé stupně informačního systému tak budou explicitně zprostředkovávat různou míru dodatečné informace a umožní elementární i sofistikované vyhledávání v tomto směru. Přitom je však třeba mít stále na paměti, že tyto aspekty a horizonty nejsou definitivní, že jsou pouhými sémantickými rovinami, které musejí být koncipovány tak, aby stále existovala možnost upřesňovat, prohlubovat a doplňovat je. Z hlediska praktické využitelnosti všech produktů digitalizace rukopisů je právě informační systém v různých stupních těžištěm, odkud lze přecházet do různých směrů a dokonce dosahovat kontaktu s tím rukopisným materiálem, který dosud elektronicko-digitálně zpracován nebyl. Zde se stýká a prolíná knihovnická a badatelská činnost, odborná a vědecká práce. Je tudíž nanejvýše pravděpodobné, že tato oblast se v blízké době stane nejperspektivnějším polem pro rozvoj rukopisných studií a pro jejich metodické, ba i metodologické obohacení.

3.1 Evidence

Elementární složkou v tomto směru je evidence zpracovaného materiálu. Ta se tudíž stává nutným prvním stupněm informačního systému. Avšak už na tomto počátku se vyskytuje možnost změn, jehož je nutno se vyvarovat. Je totiž třeba dobře a náležitě rozpoznat, čeho vlastně se má tato evidence týkat. Ve hře jsou tu přece dva dokumenty, originální a subsidiární. Problém vyplývá jednak z toho, že subsidiární dokument je svébytnou kopií dokumentu originálního, takže oba dokumenty mají shodné některé vizuální rysy, jednak z toho, že oba tyto dokumenty, které nejsou totožné, vystupují pod shodným souhrnným označením, kterým je i pro subsidiární dokument signatura dokumentu originálního. Vzhledem k tomu, co bylo výše řečeno o vztahu vnějších a vnitřních znaků, jakož i kodikologického a bibliografického popisu, je snad dostatek zřejmé, že evidence v tomto prvním stupni informačního systému se může týkat toliko subsidiárního, elektronicko-digitálního dokumentu, nikoli dokumentu originálního, fyzické knihy, rukopisu. Tento informační systém tedy jednoduše eviduje, které digitální kopie (tj.

digitální kopie kterých rukopisů) jsou v danou chvíli k dispozici.

Tento problém je však nutno nahlédnout i z jiné strany. Třebaže této elementární evidenci podléhají subsidiární a nikoli originální dokumenty, jsou jí podrobeny ve svém aspektu dokumentů primárních a nikoli sekundárních. Zde je nutno si uvědomit, že odlišnost primárních a sekundárních dokumentů není absolutní, tedy diskontinuální či diskontinuitní, nýbrž pouze relativní, tedy kontinuální či kontinuitní. Týž dokument tak může volně přecházet ve svůj primární či sekundární aspekt, být jednou pramenem a jindy literaturou. Je však také zřejmé, že se nemůže jevit v obou těchto aspektech zároveň. Je tedy nutná volba vzhledem k účelu a cíli, který by měl naplňovat tento stupeň informačního systému v celém širším kontextu elektronicko-digitálního zpracování rukopisů. Z toho potom plyne, že je nutný takový informační systém, který by příslušné dokumenty postihoval na nejnižší možné úrovni dodatečné informace, tedy právě v jejich aspektu primárního dokumentu. Je jasné, že dosažení tohoto cíle v absolutní míře je iluzí. Přece však je možno alespoň limitně se mu přiblížit, a to tak, že uvedená metadata budou zachovávat základní vrstvu identifikačního popisu, tzn. budou to explicitně vyjádřené údaje, které se v primárním dokumentu implicitně vyskytují a které se transformují v explicitní pouhým kritickým, ne však interpretačním zpracováním.

Cílem tohoto informačního systému prvního stupně není nic jiného než evidovat aktuální možnosti práce s digitálními subsidiárními dokumenty a identifikovat v nejjednodušší podobě vazbu každého takového subsidiárního dokumentu s dokumentem originálním. Vše ostatní musí zůstat vyhrazeno informačním systémům vyššího stupně, jejichž cílem potom bude zprostředkovávat vyhledávání metainformací získaných již interpretačním pořádkem. První, evidenční stupeň informačního systému tedy zprostředkovává data a metadata získaná z primárního dokumentu samotného, zatímco vyšší stupeň (vyšší stupně) informačního systému budou poskytovat informace a metainformace vytěžené z kontextu přesahujícího jednotlivý primární dokument.

3.2 Heuristika

Můžeme tedy říci, že, pokud informační systém prvního stupně umožňuje evidenci a identifikaci materiálu, informační systém (systémy) vyššího stupně by se měly soustřeďovat na další hlubší orientaci v tomto materiálu, a tedy nějakým způsobem vést k heuristice. A nutno dodat, že vzhledem k množství práce vynaložené na vybudování, udržování a doplňování tohoto systému by tomu mělo být tak, aby se zároveň využívalo primárního a sekundárního aspektu dokumentu, tedy aby heuristický prvek byl inherentní samotnému informačnímu systému, aby nevycházel pouze ze strany zadavatele dotazu. Konkretizovat tuto otázku ovšem vůbec není snadné, a to tím spíše, že se do značné míry vymyká dosavadním klasickým heuristickým me-

točím. Je jí tedy nutno nejprve jasněji osvětlit a jednotlivé možnosti blíže specifikovat, a to zejména v tom smyslu, jak je k tomuto účelu možno využít imanentních rysů dokumentů samotných, protože jen tak bude možné, aby jednak budování tohoto stupně informačního systému bylo z hlediska ekonomiky práce efektivní, jednak vyhledávání bylo v pokud možno minimální míře závislé na vnějších zásadách zpracovatele jednotlivých záznamů databáze tímto informačním systémem organizované. Tato otázka se klade ve dvou souvisle po sobě následujících vrstvách: jde jednak o vztah tohoto informačního systému a bibliografického popisu v rámci jednotlivého dokumentu, jednak o způsob vyhledávání.

Část bibliografického popisu v rámci jednotlivého elektronicko-digitálního dokumentu, která zahrnuje detailní, pokud možno analytický rozpis obsahu a další metainformace, plynule přechází v dokument svou povahou sekundární. Jeví se tedy jako velice nosné využití právě především jí pro budování informačního systému, který by cestou sofistikovaných rešerší umožňoval heuristickou práci. Tu se pak ukazuje praktický problém charakteristiky jednotlivých textů tak, aby tvořila koherentní záznam, který by umožňoval nalézt spoje k dalšímu komplementárnímu materiálu nejenom stejného, ale také toliko podobného rázu. Tu se tradiční klasické metody, operující v případě atribuovaného textu autorem a titulem, nebo krátkým incipitem a explicitem v případě textu anonymního, ovšem jeví jako nedostačující, poněvadž neposkytují dostatek styčných bodů pro srovnání jednotlivých textů; mnohdy totiž nabízejí pouhé zdání stejnosti či jenom podobnosti, než aby určily skutečné, více či méně těsné souvislosti. Je tedy nutno vykročit za stávající úzus autorských soupisů a mimo nynější pravidla pro popis rukopisů, jež jsou vlastně i pravidly pro pořizování fondových katalogů. Vzhledem k povaze rukopisného materiálu se jeví jako výhodnější (a leckdy i oprávněnější) odsunout autorské údaje do údajů o literatuře, poněvadž jsou do značné míry sekundární povahy. Údaje o titulu je pak vhodné zařadit do širší pojatých údajů o rubrice. Také údaje o incipitu je vhodné přeformulovat, a to v tom smyslu, aby se odlišil incipit všeobecný (thema, perikopa, quaestio) od incipitu vlastního, resp. autorského. A jelikož jde o to, aby pro sofistikovanou rešerši jakožto základ heuristické práce bylo možno využít imanentních rysů jednotlivých textů, je nosné zařadit údaje o kompozici, které by ozřejmovaly hlubší členění na *distinctiones*, *divisiones*, *articuli*, *notanda*, *suppositio-nes*, *correlaria* etc. Je zajisté otázka, do jaké míry je možno v úhrnu všech záznamů dosáhnout tohoto ideálního vyplnění všech zmíněných údajů. Na druhou stranu je ovšem zřejmé, že takto zpracovaný záznam ve spojení s automatizovaným vyhledáváním nabízí dosud netušené možnosti heuristické a materiálové práce.

Jde tedy v druhé řadě o způsob vyhledávání, který by zužitkoval možnosti pořádání záznamů o textech na základě jejich imanentních rysů a vedl k jejich ad hoc cílenému seskupování na tomto základě. Je snad dostatečně zřejmé, že musí jít o vyhledávání textové (a nikoli databázové), a to s předzpracováním textu bez předzpracování vzorků. Tento

způsob nijak neovlivňuje zadávání dotazu a umožňuje vyhledávání libovolných spojů a souvislostí mezi jednotlivými záznamy. Umožňuje úspěšné vyhledávání i přes rozkolísanost jednotlivých incipitů a umožňuje srovnávat jednotlivé texty na základě jejich kompozice, schématu či struktury. Zdá se, že toto je opravdu perspektivní cesta k předběžnému zpracování a následnému probádání rukopisného materiálu, který sice je jakoby známý, ale v mnoha případech vlastně zůstává němý. Zároveň však je nutno mít na paměti, že to, co zde bylo předestřeno, je pouze jednou z možností; nejsou vyloučeny ani další směry a v nynější chvíli se na této úrovni jeví jako uskutečnitelný ještě další pomocný informační systém.

3.3 Citační analýza

O citační analýze se mluví obvykle v souvislosti s bibliometrií a sociologií vědy, někdy také v souvislosti s knihovnickým věcným popisem, pokud ovšem nezdegenerovala ve vyhledávání počtu citací jakožto prostředku hodnocení jednotlivých badatelů. Je tedy zřejmé, že pro účely související s elektronicko-digitálním zpracováním rukopisů nelze vycházet z těchto konkrétních aplikací, nýbrž že je nutno vrátit se k samotnému základnímu principu. Ten spočívá ve využití explicitně vyjádřených či implicitně existujících souvislostí mezi texty, tedy přímých (odkazů) a nepřímých (přejímek, aluzí) citací. Vzhledem k tomu, že v ediční technice a metodice se vžilo určování obou těchto druhů citací a že se postupně rozšiřuje také jejich shrnování do rejstříků, je možno se opřít o klasické metody práce a jejich výsledky a rozvinout je, resp. přinejmenším aplikovat na předzpracovaný materiál pro heuristické účely. Je tedy třeba ozřejmit heuristický smysl citační analýzy a poté její princip převést do podoby pomocného informačního systému.

Badatelská a knihovnická zkušenost, byť dosud nebyla soustavně a jednoznačně racionalizována, svědčí o tom, že užití týchž přímých či nepřímých citací v různých textech odkazuje přinejmenším na jejich tematické, ne-li dokonce genetické souvislosti. Vzhledem k leckdy spíše symbolickému než racionalistickému diskurzu rukopisných textů a vzhledem k jejich eliptickému a anakolutickému způsobu vyjadřování bývá leckdy neskutné posoudit, o čem v dobovém kontextu pojednávají; jejich výpovědní schopnost se před námi jakoby odmlčela. Je jí však možno oživit právě na základě imanentních vazeb, představovaných jednotlivými přímými i nepřímými citacemi a jejich souhrnem k textům jiným. A od tohoto určení tematických souvislostí se pak otevírá cesta k určování a ověřování vztahů genetických. V plné míře je to však uskutečnitelné postupným převáděním zjištěných citací do jednoho informačního systému; roztržitost v jednotlivých edicích a jiných materiálových pracích tento postup neumožňuje. I zde je nutno připustit, že takto načrtnutý předpoklad je nemálo idealistický. Nicméně i zde je nutno uvažovat o limitním přiblížení se k jeho naplnění.

Není sice sporu o tom, že příprava dat pro tento pomocný informační systém bude neskutně náročná, na dru-

hou stranu se však ukazuje, že vlastní zpracování dat bude podstatně jednodušší. Dostačovat by mělo uvedení přičítající přímé či nepřímé citace podle dnešního úzu s upřesněním, zda jde o perikopu, téma, citát v textu, nebo aluzi či parafrázi. Záhloví by potom mělo směřovat k témuž záhlaví v heuristickém textovém katalogu, tzn. určovat rukopis a folia. Zdá se, že takto vytvořené základní textový katalog a pomocný citační index, v obou případech za využití textového vyhledávání, by v dosti dlouhé perspektivě měly pro rukopisnou práci v elektronicko-digitálním prostředí dostačovat, alespoň pokud jde o zpracování a studium rukopisů textových.

3.4 Předmětové pořádky

Přítom si je ovšem nutno uvědomit, že soustředění výhradně na textové rukopisy nedostačuje; v úvahu je nutno dále vzít minimálně rukopisy notované, jakož i iluminované. Tu se ovšem příprava a zpracování dat nepochybně posouvá do jiné roviny, k níž je nutno přistupovat zcela jinak. Je totiž zřejmé, že při přípravě popisných dat není možno vycházet z použití imanentních prvků dokumentu v primárním aspektu: tento primární aspekt neukazuje přece bezprostředně jazykové vyjádření, na němž je založen přístup charakterizovaný v předchozích odstavcích. Je tedy nutno uvažovat o jiném metodickém přístupu, což je dalším úkolem pro budoucnost.

V nynější chvíli je možno jen jaksi ohledat některé předběžné předpoklady. Pro práci s rukopisy notovanými se problematika soustřeďuje především v oblasti technické, poněvadž hlavní otázkou je tu způsob transkripce notového zápisu a indexovatelnost této transkripce tak, aby výsledek byl přehledný a průhledný. Uvažovat o pouhé transkripci bez zřetele k jejímu využití pro indexování, a tedy k druhotnému využití imanentních rysů zápisu, se jeví jako neefektivní a nedostatečné. Je jisté, že k řešení těchto otázek je zapotřebí širšího konsensu, který by přesahoval rámec jediného projektu, a to tím spíše, že je nutno počítat se zcela zásadním odchýlením od dosud užívaných klasických transkripčních pravidel. Ve své abstraktní podobě je tudíž řešení této otázky sice jednoduché, ale v konkrétním praktickém provedení je nutno počítat s mnohými neočekávanými obtížemi. Nicméně spolu s šířením elektronicko-digitálního zpracování rukopisů bude nutnost pokusit se alespoň o nějakou odpověď stále naléhavější.

Jinak je tomu v případě rukopisů iluminovaných, protože tam je jakákoli možnost transkripce již předem vyloučena. Hlavním problémem tu totiž je převedení vizuální podoby, tedy konkrétního smyslového tvaru, ve význam. Obraz prostě není zápisem, a tak se tu otázka bezprostřednosti a zprostředkování klade ve zcela jiné poloze a zcela jiných konturách než v případě textu (nebo obecněji zápisu). Bylo by jisté záhodno tyto „derridovské“ otázky „transparentnosti“ a „masivnosti“ systematicky rozpracovat pro celou oblast historických dokumentů a pramenného materiálu, avšak to zdaleka překračuje oblast pouhé přípravy dat. Přes mnohé nejasnosti, které se tu objevují, je ovšem možno vycházet z transformace přístupů klasických, ne-

boť i ony jsou založeny na prostředkujícím popisu, bez něž se tu principiálně nelze obejít. V zásadě tu tedy jde o výběr předmětových hesel. Nejde tu však jen o přiléhavost, výpovědní schopnost těchto jednotlivých hesel, ale právě tak o jejich systém. A právě zde musí dojít oproti klasickému přístupu, který - leckdy promiscue - používá řazení prekoordinovaného i postkoordinovaného k rozhodující transformaci na řazení koordinované: spojení jednotlivých hesel by nemělo být dáno, ale měl by je utvářet teprve sám uživatel podle svého tématu a svého hlediska. Koordinované řazení pak klade otázku deskriptorů a nedeskriptorů, tezauru a unitermů. Ačkoli použití tezauru se začíná uplatňovat i při elektronickém zpracování (Thesaurus des Images Médiévalles, Iconclass), zdá se, že pro komplexní elektronicko-digitální zpracování, spojující v jednom dokumentu kopii i dodatečnou informaci a umožňující porovnávat dodatečnou informaci z různých dokumentů, má spíše nevýhody: řízený slovník vyjadřuje již určité hledisko, které nemusí odpovídat hledisku uživatele, hierarchické členění je jakousi skrytou postkoordinací (nadto s možnými prvky prekoordinace). To se sice jeví jako blízké klasickým postupům, a tedy jako snadno využitelné, ale zároveň to v otázce transformace zůstává stát na půli cesty. Ukazuje se tedy, že výhodnější by mělo být použití unitermů, a to v souvislosti s rozpracováním ikonografické terminologie s ohledem na volně se prolínající aspekty a horizonty, aby bylo možno využít i prvek ikonologický (ostatně související s textovou složkou rukopisů). Problém různých aspektů a horizontů se tak může ukázat ještě v jiném světle.

4 Fenomenologie objektu

Ukazuje se stále zřejměji, že elektronicko-digitální zpracování dokumentů (a tedy rukopisů a historických knižních fondů vůbec) nabývá plného významu, pokud je objektově orientované. Při zpracování dat je ovšem třeba mít na mysli zejména detailní analytickou úroveň, zatímco příprava dat sama musí počítat se zapojením do širšího a univerzálnějšího kontextu. V oblasti teorie tu pak hraje roli odlišení objektu reálného a intencionálního, v oblasti metodologie diference mezi objektem materiálním a formálním. Tato úroveň se však týká souhrnu všech možných přístupů k práci s prameny a zdroji, takže značně přesahuje pole nynějších úvah. Nicméně je nutno věnovat pozornost některým metodickým konsekvencím, které mají význam společně pro přípravu dat i jejich využívání, a to zejména v souvislosti se sofistikovanou heuristikou v informačním systému druhého stupně (textový katalog a citační index). Týká se to především pojetí autorství a textu (resp. „díla“).

4.1 Autorství a autor

Autorství se dosud jevílo jako problém téměř povýtce jen v souvislosti s atribucí, tzn. přiřazením toho kterého textu/díla určité osobě; v tom smyslu se pak poněkud konfúzně může hovořit i o autorovi anonymním. Dokud neby-

ly pochybnosti o tom, že dílo je výhradně objektem reálným, nevznikaly ani otázky o funkčnosti tohoto přímočarého a nestrukturovaného pojetí autorství. Jakmile se však v této koncepci objevily trhliny (např. když Michel Foucault¹⁾ ve vztahu k pojmu diskurzu zpochybnil význam a docela i smysluplnost takto pojatých autorských atribucí, tedy i autorských soupisů, potažmo dějin jednotlivých oborů písemnictví), vyvstala nutnost pokusu se s touto situací vyrovnat. Jelikož elektronicko-digitální zpracování rukopisů je v jeho ideální cílové podobě možno považovat za úhrnnou retrospektivní analytickou bibliografii a za souborný katalog zároveň (třebaže fakticky o tom zatím nemůže být ani řeči), je nutno k této otázce reflektovaně a tematizovaně přistoupit.

4.1.1 Individuální autorství

Dnešní představa autorství je představou individuálního autorství, které je ovšem chápáno jako autorství o sobě, nikoli jako pouhé pojetí autorství. Tato představa je však evidentně vázána na způsob zprostředkování a recipování textů v podobě tištěné knihy, kdy nelze hovořit o jednotlivých unikátních záznamech, zápisech, nýbrž o skupinách shodných záznamů podávajících totožný text, exemplářích (jedné série). To, co je autorův text, autorský text, je tedy jakoby jasné. Avšak jasné je to pouze prisma-tem pojmů autorizovaného textu, textu poslední ruky, kanonického textu apod. Při pojetí autorství se tak nebere zřetel na rozdíly mezi textem autorským a autorizovaným, kanonickým a kanonizovaným, editorská a redaktorská práce se chápe jako práce ediční a redakční, tedy jako více-méně transparentní, a tudíž pro tento řád věcí zanedbatelná; přičítá se jí pouze technický, nikoli věcný význam. Podstatným úhlem pohledu tu není ani tak tradování textů, jako spíše copyright exemplářových sérií, důvody pedagogické a andragogické a v neposlední řadě jistě i cenzurní. V zásadě tu tedy jde o právnícké chápání subjektu, které ovšem - a zde je *lapis angularis* i *molla asinaria* - navazuje na theologické pojetí kanoničnosti, jež má rozlišit texty ortodoxní a heterodoxní či heretické atp. a - zde je *tertium comparationis* - vyvodit z toho konsekvence v rámci církevní jurisdikce. Třebaže tedy dřívější theologické pojetí je transparentní vzhledem k myšlence, zatímco moderní vzhledem k osobě, dosud se tento rozpor nepovažoval za relevantní a moderní pojetí bylo přikládáno i na období starší, v němž ovšem o copyrightu exemplářových sérií nemůže být ani řeči. Hovoří se potom o archetypu a autorském originálu, a to obvykle v tom smyslu, že představují též materiální, avšak rozdílný formální objekt. Hovoří se pak dále o hyparchetypech, recenzích či redakcích, jakož i verzích, přičemž všem těmto stupňům je snaha přikládat individuální autorství, byť třeba hypotetické, nebo dokonce jen anonymní. Zdá se ovšem, že toto pojetí ne zcela odpovídá tradování textů ve formě zápisů, tj. jednotlivých unikátních záznamů. Tímto způsobem tradování není totiž textům vlastní transparentnost k osobě autora, nýbrž jaksi samovolná masivnost, jež spíše než k individuálnímu au-

torovi vede k dalším (převážně tematicky blízkým) textům a k celkovému pozadí univerzální vzdělanosti.

Zdá se, že toto tradování textů se děje především cestou jejich rozmanitého derivování, takže pisář - editor či redaktor - není v komunikaci a recepci prvkem čistě transparentním. Pak ovšem, pokud tu nehraje roli exemplářová série, nelze mluvit, přes jejich jednotlivou unikátnost, ani o naprosté svébytnosti zápisů. Tradované texty se jeví v podobě jakési škály textů/zápisů autorských a redaktorských. O autorství ve smyslu pojetí individuálního autorství tu proto nemůže být ani řeči. Praktickým důsledkem toho pro elektronicko-digitální zpracování rukopisů (a do jisté míry pro veškerou rukopisnou práci) je, že autorství přinejmenším nemůže být řídicí, rozhodující položkou formuláře dotazu; vzhledem k návaznosti na stávající sekundární literaturu (kam v této souvislosti patří i fondové katalogy a autorské soupisy) se však zvyšuje její význam jakožto položky odkazové. Imanentní tematická souvislost textů se za této situace totiž jeví nosnějším horizontem pozornosti než jejich transparentnost ve vztahu k individuálnímu autorství. Zároveň je však třeba hledat jiný formální objekt, tzn. jiné pojetí autorství.

4.1.2 Intencionální autorství

Ukazuje se, že rozhodující pro pojetí autorství je způsob tradování textů, které přicházejí v rukopisném materiálu. Je nutno říci, že to není způsob čistě literární, alespoň ne tak, jak to chápeme ve strukturalistickém a formalistickém smyslu dnes. Mnohem spíše je to způsob literárně rétorický, v jehož základech je křehká rovnováha mezi petrifikací a variabilitou, tedy jakási omezená proměnlivost. V jakém smyslu se tedy vůbec dá hovořit o transparenci a masivnosti takto tradovaných textů? Jaký význam to pak má pro pojetí autorství?

Začíná být zřejmé, že představy transparentnosti a masivnosti tu mají jen pomocný význam, protože jsou vázány ke kritice individuálního pojetí autorství a s ním spojené jednoznačnosti textu v tomto ohledu. Dalo by se říci, že text není transparentní v tom smyslu, že jeho *parole* odkazuje k (jakési) *langage*, nýbrž tak, že *parole* odkazuje k příslušnému *discours*. To ovšem právě tak znamená, že tento text je masivní, neboť není transformací autorových myšlenek v jejich „čirosti“, nýbrž v jejich návaznosti na jejich jiné a další realizace v téže transformované úrovni, tzn. na jiné texty. V této intertextuální souvislosti je potom autor stojící za určitým konkrétním zápisem textu objektem intencionálním, nikoli reálným. Takto by se mohlo zdát, že intencionální autorství je pouhou teoretickou imaginací, nicméně má jasnou praktickou zřejmost v rukopisném materiálu, o němž je řeč. Typicky se to ukazuje na vzorových zápisech kázání v příručkových sbornících, kde u téhož „textu“ zůstává zachováno stejné kompoziční členění na *divisiones* či *distinctiones* apod., avšak jejich rozpracování je zhusta odlišné, a to jak co do délky, tak co do použití *exempel*, *citací* atd. Těto škály autorsko-redaktorských textů ovšem odpovídá autor intencionální, nikoli individuální.

Ostatně je to zřejmé i na tom, že jméno autora je leckdy nutno vidět spíše jako apelativum než jako proprium. Totéž mutatis mutandis platí i pro kvestie, traktáty, liturgické lekce, deriváty literárních legend atd. atp. Těžká fenomenologická či postmodernistická řeč, kterou jediné jsme to schopni formulovat, protože řeč „přirozenější“ je vázána na individuální autorství, o které tu ovšem nejde, by neměla být na závalu.

Že nejde o pouhou do sebe uzavřenou teoretickou imaginaci, ukazují a dokládají i poměrně jednoduché a jasné metodické konsekvence vztahující se k přípravě a zpracování popisných dat. Pojetí intencionálního autorství předpokládá způsob práce obdobný práci s díly či texty anonymními v rámci pojetí autorství individuálního. To znamená, že rozhodujícího významu nabývají imanentní rysy textu, vyjádřené incipitem a explicitem, které jsou pak předmětem srovnání a následného sdružování. Avšak vzhledem k tomu, že vyhledávání v informačním systému při elektronicko-digitálním zpracování může být textové (podle každého slova vyskytujícího se v příslušné položce jednoho každého záznamu), nikoli pouze databázové (podle prvního slova položky, podle substantivum regens položky atp.), jak je tomu v případě klasických informačních pomůcek (repertoria, rejstříky apod.), znamená to jinou techniku přípravy incipitů a explicitů než dosud. Především je vhodné, aby byly delší, neboť tak se omezí poměr vycpávkových slov k úhrnu všech slov, a tudíž zmenší problémy při vyhledávání. Dále je v případě incipitů vhodné uvádět kompoziční členění úvodních částí textů (arenga, prooemium, prothema, exordium apod.), neboť to je další krok k rozpoznání intertextuálních souvislostí. A konečně je žádoucí vzít ohled na literární rétorický způsob tradování textů a zavést položku kompozice, do níž se zařadí ve schematizované podobě z textu převzatá klíčová slova jednotlivých divisiones, distinctiones, articuli, notanda, corellaria, suppositiones, respondenda atp. Je totiž známá skutečnost, že za různými incipity a explicity se leckdy skrývají stejné texty, a naopak, že text za stejným incipitem a explicitem může být přece odlišný! (Tím také bude možno čelit v současné době se stále častěji vyskytující výtce, že stávající soupisy rukopisů nejsou o moc více než pouhé katalogy incipitů, a tedy přes všechnu zpracovatelskou akribii nedostatečné.) Využití kompozičního schématu však může ukazovat ještě dále.

4.1.3 Arbitrární autorství

Vazby mezi texty jsou jistě různorodé a mnohotvárné, pouhé pojetí intencionálního autorství, pokud by se chápalo v tomto širokém rozsahu, by bylo nedostatečné, a tedy by se mohlo stát jen jakousi nadbytečnou hříčkou. Je tedy nutno blíže specifikovat a profilovat vzájemné vazby jednotlivých kompozičních schémat. Dosud byla řeč nerozlišeně o intertextuálních vztazích, ukazuje se však, že je nutno jemněji rozlišovat úrovně těchto vztahů. Na jedné straně lze hovořit o úrovni intratextuální; právě ona je rozhodující pro vybudování pojetí intencionálního autorství. Základem je tu celý soubor kompozičních prvků v rámci

jednoho textu a jeho srovnávání s celým souborem kompozičních prvků textu jiného. Výsledkem je škála autorско-redaktorských textů vedoucích k pojetí intencionálního autorství. Na druhé straně však lze hovořit i o úrovni transtextuální. Základem je tu pak jediný kompoziční prvek jednoho textu a srovnávání jeho přítomnosti v textech jiných, a to na základě postupně křížených kombinací; výsledkem je zjištění, že jeden text je sestaven z kompozičních prvků několika textů jiných (analogicky Zersetzung und Vererbung Adolfa Spamera²⁾). Vznikají tak sice nové celky, ale uchovávají styl textů, z nichž písaři, redaktori atp. čerpali. Právě i na to braly ohled dobové autorské atribuce (také zde lze tedy znovu vidět jakýsi jejich apelativní rys), tudíž to byl jeden ze zdrojů vzniku různých pseudo-autorství. Autorské pseudo-atribuce mají ovšem ještě mnohem širší rozsah a v tomto širším smyslu jsou také dodnes používány. Abychom se tedy vyhnuli změně, bude lépe tu hovořit o autorství arbitrárním. Pokud základem intencionálního autorství je škálovité redigování, základem arbitrárního autorství je mozaikovitě sestavování (obdobně jako to vyjadřuje kromě zmíněného Spamera i Lordova folkloristická formulovaná teorie³⁾). Materiálním předmětem formálních předmětů intencionálního a arbitrárního autorství není ovšem osoba individuálního autora, nýbrž discours, jeden z konkrétních projevů celkového pozadí univerzální vzdělanosti (a to s ohledem na časové, geografické nebo sociokulturní vymezení či jejich kombinaci).

Neřešena takto zůstává otázka dalších autorských pseudo-atribucí, jakož i autorství vskutku anonymního, i když se zdá, že nic není na překážku tomu, abychom i zde vycházeli z pojetí intencionálního autorství, které je pro rukopisné tradování textů třeba považovat za rozhodující. Analytické zpracování textového katalogu v naznačeném smyslu však může pomoci tuto otázku přesněji formulovat, resp. předběžnou odpověď ověřit.

Rozpracování a domyšlení principů, na nichž se zakládá tvorba záznamu pro textový katalog, vede tedy k přehodnocení dosavadního pojetí autorství. Další možnosti zpracování, které se zakládají na citační analýze a citačním indexování, jak o tom byl výklad výše, ještě dále zpochybňují přesvědčení o fundamentálnosti autorství, protože se stává zřejmým, že dílo není odštěpkem osobnosti v šaldovském smyslu, nýbrž spíše autorskou parole, která je než jen vyjádřením dominantního a dominujícího discours. Stává se stále zřejmějším, že pro rukopisnou komunikaci a recepci je rozhodující spíše text („dílo“) než autor, a to nejenom v procesu recepce, ale už v procesu tvorby.

4.2 Text

Z předchozího plyne, že jak ve vztahu k přípravě dat, tak k jejich využívání je při elektronicko-digitálním zpracování rukopisů rozhodujícím objektem text a nikoli autor. Důsledkem toho pak v pohledu knihovnickém je ta skutečnost, že se zde snižuje počet prostředkujících stupňů mezi informací a znalostí, tudíž že při vcelku tradiční sesta-

vě katalogového záznamu by mělo nad hlediskem jmenného popisu dominovat hledisko popisu věcného. V tomto smyslu lze totiž informační systémy organizující elektronicko-digitální dokumenty využívat mnohem efektivněji. Znamená to ovšem místo klasické bibliografické minucióznosti a akribie klást důraz spíše na rozmanité možnosti sofistifikovaných heuristických řešerší. Znamená to ovšem také, že dosavadní věcný popis musí doznat přehodnocení, a to právě ve vztahu k materiálu, který mu má být podroben. Obecné knihovnictví hovoří o popisu předmětovém a systematickém, historické knihovnictví se obvykle spokojuje indifferenční řečí o rejstřících. Nic z toho ovšem není bezprostředně použitelné při přípravě dat pro elektronicko-digitální zpracování rukopisů. Je tudíž nutno vyjít nikoli z teoretických konceptů nebo praktických konstruktů, jak je předkládá obor vědecké informace a realizuje knihovnictví, nýbrž z kontextu rukopisné práce a jejího pomocněvědného a historického zázemí. Základem tu tedy musejí být reálné projevy tradování textů a jejich imanentní rysy, v nichž se zakládají možnosti využití.

4.2.1 Tradování: zápis, verze, recenze

Vidíme tedy, že při elektronicko-digitálním zpracování rukopisů je důležité, abychom nahlíželi text jako dynamickou jednotku či veličinu realizující se v literárně rétorické tradici. Znamená to tudíž také, že obvyklé určení textu autorem a titulem, ať už jde o určení „skutečné“, „domnělé“, nebo „uzuální“, nemůže tu mít valného významu. Toto tvrzení přirozeně vypadá na první pohled, jako bychom se lehkomyšlně vzdávali mnohých výsledků dosavadního bádání (které přece namnoze věnovalo své úsilí právě zjišťování těchto a obdobných atribucí, jakož i dalších blízkých okolností) a vraceli se zpět, spokojující se jen s hromaděním povrchních informací bez jejich přesnějšího utřídění a hlubšího proniknutí. Je však třeba vidět, že, pokud je to cesta zpět, je jí jenom ve smyslu dalšího návratu ad fontes. Elektronicko-digitální zpracování rukopisů zde ukazuje nový směr, jakkoli dosud nejsou ještě jasné všechny konsekvence tohoto postupu.

Tradiční výraz návrat ad fontes ovšem do jisté míry zastírá pravou povahu tohoto kroku. Moderní kritické bádání je přece charakteristické tím, že nachází v jakémsi domnění objektivitě svou základní oporu v pramenech. Jde však nyní o to, že tyto prameny jsou přijímány jako kriticky očištěné a ověřené, nikoli ve své přirozené či surové podobě. Jak jsme však mohli vidět při ohledávání pojetí autorství, jde při tom pouze o vyjádření hlediska (ba mnohdy dokonce jen o zpředmětnění nevysloveného předběžného názorového předpokladu), nikoli o očištění pramene per se. Je tedy nutno hledat jiné cesty, kterými by bylo možno vyjadřovat aspekty další. Jednou z těchto cest je ověřené dosavadní představy o postupné diferenciaci textů do zápisů, verzí a recenzí, která je než jen jiným vyjádřením pojetí individuálního autorství a jež se nadto zakládá na přístupu a popisu blokovém, nikoli analytickém. Zde se pro počátek ukazuje jako nejvýhodnější vycházet od sbírek textů drobných žánrů, přičemž pro přípravu dat a jejich

použití v informačním systému druhého stupně - textovém katalogu a citačním indexu - bude základní jednotkou právě onen drobný text, jednotlivý kus, nikoli blok, tedy sbírka jako celek. Analytické zpracování v textovém katalogu (který by neměl být pouhým obvyklým katalogem incipitů!) pak umožní rozlišit mezi diferenciací v rámci celých sbírek a derivací v rámci jednotlivých kusů. Pak teprve bude možno posoudit v novém světle jednoduchou představu o přejímkách mezi jednotlivými sbírkami (resp. v klasické terminologii: mezi jednotlivými autory). Přejít od blokového pohledu a popisu k pohledu a popisu analytickému přináší ovšem v tomto smyslu jeden závažný důsledek: rozlišování na verze a recenze - přinejmenším v případě textů drobných žánrů - se ukazuje jako příliš hrubé, jaksi nevhodně hypostazující. Analytický přístup, k němuž směřuje elektronicko-digitální zpracování rukopisů, bere větší ohled na kontinuita dochovaného pramenného materiálu, na pozvolné přechody mezi celkovým prostředím univerzální vzdělanosti a jeho realizací v jednotlivých konkrétních zápisech. Aby však bylo možné tuto latentní možnost naplnit, je nutno přistoupit k jistým metodickým změnám v přípravě dat a jejich zpracování.

4.2.2 Rejstřík - předmět

Nutno sebekriticky říci, že dosavadní způsob zpracování rukopisů a historických fondů vůbec ovládá jakýsi mýtus rejstříku. Tento mýtus vychází z představy, že „knih“ (tj. ovšem monografie) bez rejstříku je jakoby nemá nebo dokonce mrtvá. Tato představa je jen z monografie přenesena na katalog či soupis nebo další obdobnou materiálovou studii. Nebere se však přitom v úvahu, že monografie a soupisy mají nejenom odlišnou formu, ale také rozdílné určení, že se tedy odlišují ve své základní povaze: zatímco monografie předkládá výsledky bádání nad jistým tématem, soupis předestírá materiál vhodný k využití pro takoveto tematické monografie. Soupis tedy nazírá materiál ze širšího hlediska, jaksi in potentia, zatímco monografie v užším výseku, řeklo by se in actu. Nemůže tudíž být sporu o tom, že informační pomůcka (kterou právě rejstřík je) by měla tento rozdíl reflektovat, tzn. měla by být různě pojata. Zdá se však, že tomu tak nebývá a není, že rejstříky katalogů, soupisů a dalších materiálových studií jen kopírují způsob sestavování rejstříků monografií.

Rejstřík je totiž určen k tomu, aby uživatele vedl. Je však nutno si položit otázku, v čem a jak jej má vést. Tu se nabízí vcelku snadná odpověď: má jej vést ve shromážděném a zpracovaném materiálu od neznámého ke známému. Tu pak není možno nevidět jakýsi rozhodující pedagogický či andragogický aspekt (není ostatně od věci si uvědomit, že sestavování a publikování rejstříků zavedla a prosadila scholastika): věci znalý autor vede nepoučeného uživatele. Tu se odhaluje jedna podstatná skutečnost: rejstřík má zásadně autoritativní ráz, určuje, co je a co není hodno zájmu, a v jakém smyslu, významu, ohledu atp. Můžeme tedy říci, že rejstřík svou povahou je sémantickou redukcí, že ve sdělení nejenom orientuje, ale druhotně mu přikládá i význam, resp. některé významy zdůrazňuje a pre-

feruje. V tom smyslu, jak je tematická monografie poučeni-
m, je to zcela náležité a význam rejstříku snad nelze do-
statečně vyzdvihnout. Je však nutno si uvědomit, že vý-
sledkem je tu předmětové heslo, tedy jakási hypostatace
nějakého výseku materiálu či jeho aspektu. I to je v případě
monografie zcela náležité, protože autor tím stručně, jed-
noduše, ale zároveň jednoznačně specifikuje svoje hledis-
ko či názor nebo tvrzení. Nyní je ovšem nutno uvážit, zda
toto platí i pro katalog atp. Opravdu tu uživatel přichází od
neznámého ke známému? Pokud ano, míní se tu ono známé
ve stejném smyslu? Je toto známé objektem reálným, nebo
intencionálním? Zdá se, že nic z toho neplatí, alespoň v tom
smyslu, že to není jednoznačné. Zdá se také spíše, že infor-
mační pomůcka přiřazená ke katalogu atp. si ani nemůže
primárně klást za cíl odkazovat k nějakým určitým objek-
tům, nýbrž že jejím účelem je poukazovat na mnohem méně
určité sémantické úrovně, vrstvy, roviny apod. Pokud má
tato informační pomůcka poskytovat orientaci, pak nikoli
přímým postupem od předmětových hesel k jejich objek-
tům, leč od jiného druhu hesel k něčemu mnohem méně
určitému. Tím spíše to platí pro elektronicko-digitální zpra-
cování rukopisů, jehož cílem je v tomto ohledu umožňovat
sofistikované heuristické řešerše, nikoli jen prostou evi-
denci objektů a jejich shromažďování či kombinaci podle
jistých předem daných hledisek. Zásadou naopak je, že
počet předem daných hledisek by měl být co možno nej-
omezenější. To znamená, že předmětové heslo rejstříku při
tomto způsobu zpracování hraje minimální roli, resp. vů-
bec nehraje roli, poněvadž „sestavovatelem“ tohoto před-
mětového hesla má být uživatel sám svým dotazem. V tomto
ohledu by tedy mělo dojít k odklonu od klasického způso-
bu zpracování.

4.2.3 Index - shluk

Jako panuje v rukopisné práci založené na klasických
postupech mýtus rejstříku, tak v ní také vládne vcelku vše-
obecné odmítání indexu, resp. indexování. V jistém smyslu
je to docela pochopitelné, protože v indexování se oproti
rejstříkování ukazuje jistý deficit odborného zpracování (ale-
spoň tak, jak bylo dosud postaveno); vypadá to, jako by
nebyla věnována náležitá pozornost tvorbě hesel, jež slouží
orientaci ve shromážděném a zpracovaném materiálu. Jak
jsme však mohli vidět, takováto orientace nejenže vůbec
nemusí být nutná, ona dokonce v důsledku své inherentní
pedagogičnosti a autoritativnosti může být zavádějící. Je-li
tedy toto slabina indexu, pak zároveň může být převedena
v jeho přednost; elektronicko-digitální zpracování rukopisů
stojí před úkolem pokusit se o to.

Indexování je nutno chápat v souvislosti s textovým
katalogem, popř. s jinými informačními systémy druhého
stupně textovému katalogu analogickými. Indexování to-
tiž umožňuje - na rozdíl od rejstříkování, jehož předmětová
hesla jsou příkládána jakoby zvnějšku - využívat imanent-
ních rysů předzpracovaných textů. V tomto ohledu by se
mohlo zdát, že jde o pouhou technickou záležitost, které
z pohledu uživatele ani není zapotřebí věnovat pozornost.
Je však nutno si uvědomit jednu zcela podstatnou věc, a

sice to, že místo pevných, určitě specifikovaných objektů,
vyjádřených předmětovými hesly, tu jako výsledek vyhle-
dávání přicházejí volné shluky (clusters), jež lze různým
kladením dotazu dále kombinovat a variovat. Je tudíž nut-
no věnovat pozornost způsobu využívání, postupu zadá-
vání dotazu. Zdá se, že v nynější chvíli se rozhodující otáz-
ka klade právě zde. Jde v ní o to, jakým způsobem vyrovnat
požadavky kladené na předzpracování textu na jedné straně
a na způsob formulace dotazu na straně druhé. Na této
úrovni a zejména ve chvíli, kdy je tento způsob práce tepr-
ve na samém počátku, se jen velice těžko dá odlišit teore-
tická a praktická rovina problému. Rozhodující se tudíž
ukazuje postupně nabývaná a korigovaná zkušenost. Vše
by se mělo odvíjet od základního vědomí, že uživatel
v žádném případě není veden zpracovatelem informačního
systému k určitým objektům a následně tématům, nýbrž že
- za jistých podmínek - provádí samostatný průzkum, který
nemusí být nutně vázán na stávající hypostatace a nemusí
nezbytně záviset na současných zpředmětněních v jakékoli
podobě. Ačkoli se tedy v dané chvíli jedná o záležitost
převážně pouhé techniky a praxe, předpokladem je tu zá-
sadní změna přístupu k práci v elektronicko-digitálním pro-
středí.

4.3 Uzavřenost a otevřenost

Z pohledu klasických postupů se takto dosažené a pre-
zentované výsledky práce jeví jako nehotové, nedokon-
čené, a to, zdá se, je diskvalifikuje. Klasická metodologie a
metodika totiž vychází z práce s uzavřenými systémy in-
formací, které se tak vzpírají rozličnému variování a deriva-
vání. Jakmile dojde k narušení hranic těchto uzavřených
systémů, vzniká tu dojem neúplnosti, částečnosti, neho-
tovosti, který vede k vytvoření nových hranic, jejich ná-
slednému upevnění a posléze až k jejich petrifikaci. Tak
vznikají nové objekty označené předmětovými hesly. Pro
postup při elektronicko-digitálním zpracování rukopisů se
však tato kontrapozice jeví jinak, ba lze mluvit spíše jen o
opozici než o kontrapozici: nikoli v linii dokončenosti a
nehotovosti, nýbrž ve směru uzavřenosti a otevřenosti.
Jelikož při volných shlucích získaných průzkumem na zá-
kladě principu indexování zdaleka nemají hranice mezi jed-
notlivými objekty takovou roli (lze-li tu vůbec hovořit o
objektech v témž smyslu), jako základní je tu nutno vidět
otevřené systémy informací.

Hodnocení této otevřenosti ovšem ani zdaleka nemůže
být jednoznačné, protože má svůj líc i rub. Jako kladný líc
se tu ukazuje možnost využívání a zhodnocování shluko-
vání (clustering), protože referenční rámec je tu mnohem
volnějším a vázanost na předběžné názorové předpoklady
je tu snáze eliminovatelná. Na záporném rubu se však kla-
de otázka, zda místo metodologické a metodické volnosti
se tu neposkytuje přílišné pole libovůli, jejímž důsledkem
by byl chaos se základní věcnou a koncepční neujasně-
ností. Znamená to, že jak přílišný optimismus, tak přehna-
ný pesimismus tu nejsou namístě. Je třeba zajisté přijmout
jistou inovační schopnost, jež odtud plyne; pokud nebu-
deme inovaci zásadně pokládat za degeneraci, je to vskut-

ku pozitivní. Pokud se budou nově formulovat hranice mezi bádáním a službami, vědeckou a odbornou prací spíše na základě jejich souvislostí než rozdílů, nebude to také jistě na škodu věci. Vynořování těchto otázek je projevem toho, čemu se dnes říká globalizace, na konkrétním poli rukopisné práce.

5 Globální zpřístupnění

V našich úvahách jsme se tedy jakýmsi kruhovým postupem dostali k jejich počátku. Můžeme se tedy pokusit o stručnou rekapitulaci celkového významu elektronicko-digitálního zpracování rukopisů. Pokud hovoříme o globalizaci, je nutno v ní vidět dvojitý aspekt. Jeden je dán podmínkami síťové komunikace, informačních a komunikačních technologií a pohybuje se spíše v rovině technické; druhý spočívá v důrazu na imanentní rysy materiálu, využití při přípravě a zpracování dat, což umožňuje se vyvázat z místních tradic, vyjádřených dosavadními způsoby předmětového heslování a jejich konsekvencemi. Lze tu potom spatřovat tři věcné úrovně.

5.1 Ochrana

Pokud se ukazuje, že pouhé zpřístupňování prostých digitálních kopií rukopisů (a historického knižního či archivního fondu vůbec) není dostatečným prostředkem jejich ochrany a uchování, je třeba vydat se ještě dalšími cestami, abychom dokázali tento cíl naplnit. Poznali jsme, že spojením prosté obrazové kopie s bibliografickým popisem a dodatečnými edičními a monografickými informacemi, jakož i jejich následným propojením s několi-kastupňově diferencovanými informačními systémy lze těmto požadavkům dostát. Ochrana a uchování tak mohou být vyvázány z jakési své samoučelnosti, jež je vlastně projevem alibismu správců historických fondů, kteří si nedovedou nebo nechtějí poradit s novou situací, do níž je postavily rozvoj a rozšíření informačních a komunikačních technologií. Tento alibismus spočívá v odložení otázek souvisejících se zpracováním a zpřístupněním na budoucnost a na jiné. Je však zřejmé, že by bylo trestuhodné otálet, poněvadž ochrana nemůže být v konečném důsledku zabezpečena naprostým vyloučením originálu z výpůjčního procesu a jeho úplným nahrazením prostou kopií, pokud k takovéto kopii nepřibude nějaká dodatečná informace. Jenom s touto dodatečnou informací bude možno zprostředkovat společenský význam historického a kulturního dědictví, a tudíž podnítit celospolečenský zájem o jeho ochranu, tedy zájem, jenž by se neomezoval jen na úzké kruhy odborníků a jenž by v důsledku toho byl schopen přinést dostatečné materiální a technické prostředky k tomu potřebné. Nemůže jít tudíž jen o ochranu, jak ji dnes úzce chápou správci historických fondů, tzv. odborníci: vzhledem k obrovské pracovní a časové náročnosti tohoto programu, jakož i vzhledem k celospolečenským souvislostem je nezbytné hledat ještě další využití.

5.2 Informace

Pro úspěšnost tohoto programu má tedy v další úrovni význam zprostředkování dodatečné informace, která pro mnohé účely může nahrazovat použití dokumentu v jeho primárním aspektu vůbec. Z předchozího snad dostatečně jasně vyplývá, že teprve tak může být důsledně zabezpečena ochrana, zároveň však se tímto způsobem umožňuje všestrannější využití, které zdaleka přesahuje dosavadní praktické možnosti vázané na klasické postupy a těmito postupy naplňované. To je nutno považovat za rozhodující přínos elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a z hlediska jak knihovníka, tak badatele za jeho vlastní jádro.

Zde však ještě většina úkolů stojí před námi, je třeba dále rozvíjet a upřesňovat naši představu o smyslu a cíli tohoto počínání. Vynořují se tu totiž některé dosud neznámé problémy. Nebude trvat tak dlouho a také u nás dospěje tzv. počítačová generace. Je jisté, že teprve pak dojde k plnému využití informačních a komunikačních technologií v rukopisných studiích, v historickém a kodikologickém bádání. Naším úkolem je především připravit půdu pro tento proces. Jenomže tento líc má i svůj rub. V Americe, kde proces zrodu tzv. počítačové generace dospěl nejdále, se odhaluje jakýsi vnitřní rozpor v pojetí informace, který je ne vždy dostatečně reflektován, musíme ho však zde považovat za velice důležitý, ne-li podstatný. V našem kontextu se nám pak informace jeví ve dvojitě výrazně odlišné podobě: jednak je to cokoli, co v souvislosti s využitím originálního rukopisu i jeho digitální kopie pronikne do našeho vnímání a vědomí, jednak je to znalost jakožto součást poznání. A právě rozlišení těchto dvou podob informace má pro nás nezanedbatelný význam. Zkratkovitě to můžeme charakterizovat jako převádění informací v metainformace, poněvadž problém není v hromadění a reprodukování informací, ale v chápání a zprostředkování významu a souvislosti metainformací. Nejde tedy ani tak o pouhou prezentaci rukopisu, jako spíše o jeho základní zhodnocení a o jeho předzpracování pro další využití. Touto cestou se z indiferentních informací stanou významem, hodnotou a smyslem nasycené metainformace, které vedou k širším souvislostem. Jen skrze metainformace je možno zprostředkovávat tradici a předávat kulturu, tedy dát celému tomuto počínání smysl.

5.3 Kultura

Zprostředkování informací v podobě metainformací, tzn. znalostí jakožto součástí poznání a materiálu poznávání, se nám potom jeví ve dvojitě světle. Můžeme tu snad heslovitě hovořit o globální civilizaci a regionální tradici. V obou těchto případech však je nutno dosáhnout jakéhosi zobecnění, univerzalizace metainformací a tím jejich přetavení v kulturu. Teprve zapojením do tohoto dvojdomého kontextu získávají, resp. mohou získat, metainformace svůj pravý význam. Národní kulturní dědictví se cestou globál-

ní komunikace může stát součástí kultury světové a zároveň lze domácí historickou tradici oživit a rozvíjet. V obojím případě tak zpětně dochází ke zhodnocení originálních dokumentů ve smyslu možného zvýšení jejich společenského a sociokulturního významu. A teprve u vědomí této vyšší hodnoty lze od společnosti jako celku očekávat zvýšenou péči o rukopisný pramenný materiál, tzn. teprve tím vznikne dostatečně pevný základ pro jeho efektivní ochranu, protože bude znám konkrétní smysl jeho uchování, přestane to být jen abstraktním požadavkem.

O globální civilizaci, pokud přesahuje rovinu ekonomickou a technickou, tedy o globální kulturu, máme zatím pramalou představu. Avšak alespoň v takovýchto úvahách ji můžeme anticipovat. Elektronicko-digitální zpracování rukopisů se tak může stát jednou z odpovědí na tuto výzvu, jednou z eventualit, jak globální kulturu dát tvar. Je možno se opřít o již existující skutečnost virtuální knihovny a obohatit ji o další rysy, které do ní zatím nepronikly. Každopádně teprve zde musí být cíl našeho snažení, našeho a dalších podobných programů. I když cesta k naplnění tohoto cíle bude dlouhá a obtížná - je to otázka generací, právě ona dává tomuto počínání úhrnný smysl.

6 Závěr

Předchozí úvahy ukázaly, že stojíme teprve na počátku dlouhé cesty, jejíž průběh nám v detailech ani zdaleka není

znám. Ukázaly však zároveň, že tato cesta je nesporně smysluplná a perspektivní, neboť vede rukopisnou práci do věku informačních a komunikačních technologií. Program *Memoriae Mundi Series Bohemica* se jednoznačně rozhodl vzít na sebe úkoly plynoucí z naplňování této cesty. Nyní dosáhl takového stupně svého rozvoje, že začíná přinášet první prakticky využitelné výsledky, kterým je vlastní víceúčelovost a variabilnost. Právě tuto víceúčelovost a variabilnost lze i v širokém mezinárodním kontextu považovat za jeho hlavní přínos. Nyní půjde o to, abychom zhodnotili první uživatelské zkušenosti a dokázali jich využít pro další postup celého programu. Tak se jistě objeví i další dosud nepovšimnuté možnosti.

Literatura:

- 1) FOUCAULT, Michel: *Diskurs. Autor. Genologie. Tři studie.* Přel. Petr Horák. Praha 1994.
- 2) SPAMER, Adolf: *Über Zersetzung und Vererbung in den deutschen Mystikertexten.* Gießen 1910.
- 3) LORD, Albert Bates: *The Singer of Tales.* 4. vyd. Cambridge, Mass. 1981.

